

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Яценко М. А.

ВСТУП

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) спонукає створенню нової соціальної реальності та є засадою для розвитку нових соціальних практик. У зв'язку з поширенням ІКТ і, зокрема, Інтернету останнім часом відбуваються глобальні зміни в технологічному контексті комунікацій. Соціальний капітал як найважливіший продукт соціальної взаємодії може визначатися розвитком ІКТ і водночас сам впливати на розвиток інформаційно-комунікативних технологій.

По-перше, ІКТ створюють нові можливості для формування соціальних зв'язків. Соціальні мережі, онлайн-платформи та інші цифрові інструменти дозволяють людям з різних куточків світу взаємодіяти, обмінюватися інформацією і досвідом. Це особливо важливо для підвищення соціальної згуртованості, оскільки ІКТ полегшують доступ до різноманітних соціальних груп і спільнот, що сприяє розвитку нових форм співпраці та підтримки.

По-друге, ІКТ можуть впливати на рівень довіри в суспільстві. Завдяки прозорим комунікаційним каналам та доступу до інформації, люди можуть легше перевіряти факти, що, у свою чергу, підвищує рівень довіри між індивідами та інституціями. Однак зазначимо, що зловживання інформацією та дезінформація можуть призводити до зниження довіри, що негативно впливає на соціальний капітал.

Наступним аспектом є роль ІКТ у формуванні нових норм і цінностей. Цифрові комунікації сприяють поширенню ідей та практик, які можуть змінювати традиційні соціальні норми. ІКТ стимулюють людей брати участь у соціальних ініціативах, що сприяє формуванню активних громадян та підвищенню соціального капіталу.

У нашому дослідженні ми спробуємо дослідити природу цього взаємозв'язку, визначити особливості змін соціального капіталу під впливом розвитку інформаційно-комунікативних технологій та дізнатись яким чином соціальний капітал впливає на залученість до використання ІКТ.

1. Загальна характеристика стану наукової розробленості проблеми дослідження

Поняття інформаційно-комунікаційних технологій має досить широкий спектр трактувань, які по-різному сприймаються науковцями. Проте найпоширенішим визначенням є те, що комунікаційні технології являють собою раціонально структурований комплекс дій в інформаційному середовищі, спрямованих на виробництво та розповсюдження інформації з метою впливу на певну аудиторію. Швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій спричинив «революцію» соціальних медіа, що, в свою чергу, призвело до посилення ролі інтернет-ресурсів у соціальних комунікаціях. Це підвищило популярність та авторитет соціальних мереж, а також сприяло стрімкому зростанню віртуального онлайн-спілкування¹. На цю тему звертали увагу такі українські науковці, як О. Гудзь² Л. Кочубей³, Г. Швачич⁴, І. Демченко⁵. Серед закордонних науковців слід відмітити Колєнічка⁶, Тоттову⁷, Стофову⁸ що присвятили свої праці дослідженню ІКТ з точки зору методів, процедур та способів збору, зберігання, обробки, перевірки, оцінки та своєчасного надання необхідної інформації в потрібній формі та якості.

З кінця ХХ століття соціальний капітал став об'єктом активних наукових досліджень у межах різних галузей знань. Однак, саме соціологи внесли значний вклад у розробку теорії соціального капіталу і це знайшло відображення в наукових працях таких дослідників, як П. Бурдьє⁹, М. Грановеттер¹⁰, Дж. Коулман¹¹, Р. Патнем¹², Ф.

¹ Солдатенко О.І., Максименко К.В. Використання інформаційно-комунікативних технологій для популяризації культурно-просвітницьких заходів серед населення. 2022. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8976/1/Використання%20інформаційно-комунікативних%20технологій.pdf>

² Гудзь О.Є. Інноваційні моделі управління підприємств на основі інформаційно-комунікаційних технологій. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. Київ, 2018. № 1. С. 4–11.

³ Кочубей Л.О. Інформаційно-комунікативні технології взаємодії влади та опозиції в сучасній Україні. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип.4. С. 181–199.

⁴ Швачич Г.Г., Толстой В.В., Петречук Л.М., Іващенко Ю.С., Гуляєва О.А., Соболєнко О.В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: Навчальний посібник. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с.

⁵ Демченко І.І. Сучасні інформаційно-комунікативні технології як провідний чинник глобальних світоглядних трансформацій. *XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. 2013. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2098>

⁶ Kolenička J. Science and information technology In. 1998, Department of Informatics FPV UMB Banská Bystrica. 1998. P. 215–225.

⁷ Tóthová D. Who is concerned with information security. In. *technologies*, Nitra: Slovak University of Agriculture, 1998, P. 11–13.

⁸ Stoffová V. Computer networks – new sources of information – new didactic In: *Proceedings of the International Conference UNIFOS*. 1998, Nitra.

⁹ Bourdieu P. The forms of capital. *Handbook of theory and research for the sociology of education* / In J.G. Richardson (ed.). N.Y.: Greenwood, 1985. P. 241–258.

Фукуяма¹³ тощо. Значний внесок у дослідження соціального капіталу, як складової економічного розвитку зробили В. Гесць¹⁴, О. Грішнова¹⁵, Н. Супрун та Л. Єлісєєва¹⁶. Особливості перетворень соціального капіталу, враховуючи стан інформаційно-мережевої економіки досліджували Л. Єлісєєва¹⁷, Т. Заяць¹⁸ та інші дослідники.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій значно змінює соціальну реальність. ІКТ не лише трансформують спосіб, яким ми спілкуємося, працюємо і навчаємося, але й впливають на формування нових соціальних практик, моделей взаємодії та організації суспільства. У тлумачному словнику з інформаційно-педагогічних технологій інформаційно-комунікаційні технології визначено «як сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, зберігання, поширення, відображення й використання інформації в інтересах її користувачів»¹⁹.

З появою Інтернету та мобільних технологій зросла доступність інформації, що сприяло демократизації знань та розвитку громадянського суспільства. Люди мають можливість швидко отримувати та поширювати інформацію, що стимулює активну участь у соціальних та політичних процесах. Соціальні мережі та платформи для обміну контентом створюють нові форми комунікації. Вони дозволяють людям з різних куточків світу взаємодіяти, ділитися досвідом та ідеями, а також формувати спільноти за інтересами. Також,

¹⁰ Granovetter M. The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*. 1983. Vol. 1. P. 201–233.

¹¹ Coleman J. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. Vol. 94. P. 95–120.

¹² Putnam R.D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster, 2000. 541 p.

¹³ Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? *День*. 2006. № 177. С. 4–17.

¹⁴ Гесць В. Розвиток соціального капіталу – найбільше багатство у світі. *Віче*. 2011. № 1. С. 22–26.

¹⁵ Грішнова О., Полив'яна Н. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 5. С. 19–24.

¹⁶ Єлісєєва Л.В., Супрун Н.А. Генеза та розвиток теорії соціального капіталу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2021. № 33. С. 3–8.

¹⁷ Єлісєєва Л.В. Вплив інформатизації та цифровізації економіки на трансформацію соціального капіталу. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7429>

¹⁸ Заяць Т.А., Комеліна О.В. Нові аспекти розвитку соціального капіталу в умовах інноваційно-інформаційної трансформації економіки в Україні. *Академічна й університетська наука: результати та перспективи* : зб. наук. пр. XIII Міжнар. наук.практ. конф. (10-11 груд. 2020). Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2020. С. 39-42.

¹⁹ Крупський Я.В., Михалевич В.М. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій: словник. Міністерство освіти і науки України; Вінницький національний технічний університет. Вінниця : ВНТУ, 2010. 72 с.

необхідно відмітити, що ІКТ змінюють ринок праці. Виникають нові професії та формати роботи, такі як фріланс, віддалене навчання та дистанційна робота. Це відкриває нові можливості, але й ставить перед людьми виклики, такі як необхідність постійного навчання та адаптації до середовища, що швидко змінюється. Варто зазначити, що «сучасний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) дозволяє значно спростити та прискорити процеси роботи з документами»²⁰. Крім того, розвиток технологій, таких як штучний інтелект, великі дані та Інтернет речей, змінює підходи до управління, бізнесу та побуту, створюючи нові соціальні практики, зокрема в освіті, охороні здоров'я та соціальному обслуговуванні.

Отже, інформаційно-комунікаційні технології, безумовно, є каталізатором змін у соціальному житті, формуючи нові реальності та практики, що потребують від суспільства гнучкості, креативності та критичного мислення.

Розглянемо етапи розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в залежності від удосконалення інструментарію²¹.

1-й етап («домеханічний») – інформація переважно обробляється «ручним» способом. Інструментами роботи з інформацією є ручка, аркуш паперу, друкована книга. Комунікації здійснюються шляхом надсилання листів, бандеролей поштою.

2-й етап («механічний») – робота з інформацією виконувалася з використанням механічних пристроїв. Механічними інструментами є друкарська машинка, телефон. Засобом комунікації залишається пошта.

3-й етап («електричний») – інформацію обробляли за допомогою «електричних» пристроїв: електричної друкарської машинки, диктофонів. Комунікації здійснюються поштою.

4-й етап («електронний») – робота з інформацією виконується за допомогою електронних обчислювальних засобів. Інструментарій складають великі електронно-обчислювальні машини.

5-й етап («комп'ютерний») – використання персональних комп'ютерів у роботі з інформацією. Основним інструментом роботи з інформацією є персональний комп'ютер. Засіб комунікації – локальна обчислювальна мережа.

²⁰ Інформаційні технології: навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / уклад: Н. І. Логінова, О. Г. Трофименко, М. А. Яценко. Одеса : Фенікс, 2024. 153 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27258>

²¹ Яценко М.А. Інформаційно-комунікаційні технології в освітньому процесі закладу вищої освіти. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 березня 2024 р. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 48–51.

6-й етап («мережевий») – робота з інформацією здійснюється в мережі. Інструментарій і комунікації – локальна та глобальна комп'ютерні мережі.

Інформаційно-комунікативні технології є широким спектром цифрових технологій, що використовуються для створення, передачі й поширення інформації та надання послуг, серед яких виокремлюють комп'ютерне обладнання, програмне забезпечення, телефонні лінії, мобільний зв'язок, електронну пошту, супутникові технології, мережі бездротового та кабельного зв'язку, мультимедійні засоби, а також Інтернет.

Інформаційно-комунікаційні технології відіграють ключову роль у сучасній комунікації. Комунікація – це соціально зумовлений процес, що має на увазі передачу і сприйняття інформації в умовах міжособистісного і масового спілкування за посередництвом різних каналів і комунікативних засобів. Загалом поняття комунікації можна трактувати як: «1) засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу; 2) спілкування, передача інформації від людини до людини; 3) передача та масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство та його компоненти»²².

Останнім часом ми спостерігаємо значні зміни в технологічному контексті комунікаційних процесів, зокрема завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету. Ці зміни вплинули на багато аспектів нашого життя. Необхідно зазначити, що «саме слово Інтернет (InterNet: «inter» – між, «net» – мережа) перекладається з англійської як «міжмережа» і означає систему, що об'єднує в одне ціле безліч окремих мереж. За фактом Інтернет є об'єднанням т.з. автономних систем»²³.

Соціологи вивчають Інтернет із самого моменту його появи, та інтерпретують його як новий, специфічний вид реальності. Варто відзначити, що горизонтальність зв'язків мережі Інтернет, дозволяє людям взаємодіяти на рівних, без традиційних ієрархій, що властиві офлайн-інтеракціям. Це відкриває нові можливості для обміну ідеями, розвитку колективних проєктів і спільнот. Наприклад, соціальні мережі, форуми та платформи для спільної роботи дозволяють людям з

²² Соціологія масової комунікації: навчально-методичний посібник для підготовки здобувачів вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальність 054 «Соціологія» [Електронне видання] / уклад.: О.О. Каретна, М.А. Яценко; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2024. 84 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle.net/11300/27401>

²³ Інформаційні технології та Data mining в соціальних науках: навчально-методичний посібник для підготовки здобувачів вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» [Електронне видання] / Р.І. Чанишев, М.А. Яценко Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 706 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27676>

різних куточків світу об'єднуватися навколо спільних інтересів. Інтерактивність Інтернету створює нові формати комунікації, де користувачі не лише споживають інформацію, а й активно беруть участь у її створенні. Це призводить до підвищення рівня залученості та відповідальності, а також до формування нових форм громадянської активності. Крім того, Інтернет впливає на процес індивідуалізації, адже користувачі можуть налаштовувати свій інформаційний простір відповідно до власних потреб і вподобань. Це, в свою чергу, може призводити до утворення «екосистеми» інформації, де користувачі оточують себе контентом, що відповідає їхнім поглядам і переконанням, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Таким чином, Інтернет не лише змінює способи комунікації, але й формує нові соціальні реалії, що вимагає від нас переосмислення традиційних концепцій соціальних відносин і організації суспільства²⁴.

Дійсно, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій суттєво змінив спосіб, яким люди взаємодіють один з одним. Соціальні мережі, такі як Facebook, Instagram, Twitter, TikTok та інші, стали важливими платформами для обміну думками, фотографіями, відео та новинами, що дозволяє користувачам залишатися на зв'язку, незалежно від географічного положення. Мобільні пристрої, такі як смартфони та планшети, додали ще один рівень зручності, дозволяючи користувачам отримувати доступ до інформації та комунікувати з іншими в будь-який час і в будь-якому місці. Це відкриває нові можливості для професійного нетворкінгу, онлайн-навчання та участі в професійних спільнотах. Розвиток ІКТ відкриває нові горизонти для соціальних взаємодій.

Соціальний капітал є одним із найважливіших продуктів соціальної взаємодії. За визначенням Бурдьє, соціальний капітал являє собою «агрегацію дійсних або потенційних ресурсів, пов'язаних із включенням у міцні мережеві або більш-менш інституціоналізовані відносини взаємних зобов'язань або визнань»²⁵. Згідно Грішнєвій О.А., соціальний капітал є «особливою формою капіталу, що існує в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми й довіра, що створюють умови для координації й кооперації заради взаємної вигоди»²⁶. Соціальний капітал дійсно виникає

²⁴ Каретна О.О., Яценко М.А. Соціологічний підхід до особливостей інтернет-комунікації. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* м.Одеса. 2021. С. 223–226.

²⁵ Bourdieu P. The forms of capital. *Handbook of theory and research for the sociology of education* / In J.G. Richardson (ed.). N.Y.: Greenwood, 1985. P. 241–258.

²⁶ Грішньова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34–40.

внаслідок взаємодії та співпраці людей, які ділять спільні цінності, довіру та ресурси. Інформація відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки вона дозволяє людям налагоджувати зв'язки, обмінюватися ідеями та створювати спільні проекти. Коли люди обмінюються інформацією, вони не лише передають знання, але й формують спільне розуміння, яке є основою для побудови довіри.

Довіра є однією з умов соціальних взаємовідносин та важливим ресурсом, який використовує індивід у своїх діях. Міжособистісна довіра являє собою впевненість у тому, що інші люди не будуть навмисно шкодити та будуть намагатися враховувати інтереси інших. Цей вид довіри володіє високою значимістю у повсякденному житті кожної людини, у розвитку та функціонуванні суспільних відносин. На індивідуальному рівні вона виступає регулятором щоденних комунікацій і дій людей, допомагаючи долати непередбачуваність та ризики оточуючого середовища. На груповому – знижує напруженість, сприяє формуванню групових ідентичностей, відносин співробітництва, солідарності та толерантності, зберігає стійкість та інтегрованість суспільства, забезпечує підтримку інститутів влади. Ступінь поширеності міжособистісної довіри дозволяє судити про соціальний клімат та комфортність життєдіяльності у суспільстві²⁷.

Комунікаційні канали, заповнені значущою інформацією, сприяють створенню спільних смислів, що, в свою чергу, зміцнює соціальний капітал. Таким чином, комунікація та обмін інформацією стають важливими інструментами для розвитку соціальних мереж, які можуть підтримувати колективні дії та співпрацю в рамках спільнот. Відтак, для ефективного формування соціального капіталу важливо не лише мати доступ до інформації, але й вміти її правильно інтерпретувати та використовувати в контексті спільних цілей і цінностей.

Визначення соціального капіталу охоплює кілька важливих аспектів, які допомагають зрозуміти його природу та функції у суспільстві²⁸:

1. Ресурс нерівного доступу: Соціальний капітал дійсно являє собою ресурс, доступ до якого може бути обмежений через нерівність у становищі індивідів у соціальних мережах. Це означає, що не всі члени суспільства мають однакові можливості отримати вигоду від соціальних зв'язків.

²⁷ Яценко М.А. Освіта як фактор розвитку соціального капіталу. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Вип. 81. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. С. 90–98.

²⁸ Яценко М.А. Довіра як індикатор соціального капіталу сучасної України. *Науковий журнал «Габітус»*. 2018 № 5. С. 109–114.

2. Накопичення та збільшення: Соціальний капітал може зростати внаслідок підвищення рівня довіри та співпраці серед членів групи. Ці фактори допомагають зміцнити зв'язки, що, в свою чергу, створює умови для розширення доступу до ресурсів.

3. Ліквідність та конвертація: Соціальний капітал не може бути безпосередньо відчужений або проданий, однак він може бути конвертований у інші ресурси, такі як економічні блага, завдяки своїй гнучкості. Це підкреслює важливість довіри та особистих зв'язків у бізнесі та інших сферах життя.

4. Соціальна фасилітація: Соціальний капітал може підвищувати продуктивність праці і сприяти досягненню цілей без використання формальних економічних стимулів. Це може відбуватися через покращення комунікації, кооперацію та підтримку серед членів групи.

У цьому дослідженні ми спробуємо з'ясувати взаємозв'язок розвитку інформаційно-комунікативних технологій та формування соціального капіталу.

2. Дослідження взаємного впливу інформаційно-комунікаційних технологій та соціального капіталу

Взаємозв'язок між соціальним капіталом і розвитком інформаційних технологій визнають дослідники²⁹, проте найчастіше механізм цього взаємозв'язку залишається не зовсім «прозорим», а напрям зв'язку – недостатньо вивченим³⁰.

Незважаючи на те, що питання про напрямок зв'язку між змінними практично завжди залишається відкритим, умовно дослідження щодо зв'язку соціального капіталу та ІКТ можна розділити на ті, де соціальний капітал виступає як залежна змінна, і ті, де соціальний капітал – це незалежна змінна. Крім цього, соціальний капітал у таких дослідженнях може розглядатися на індивідуальному або колективному рівні.

Основна частина праць, присвячених дослідженню зв'язку ІКТ і соціального капіталу, фокусується на таких видах ІКТ, як Інтернет і телебачення, тому й у цьому дослідженні здебільшого розглядаються саме ці види ІКТ.

1. Соціальний капітал на колективному рівні (залежна змінна).
Вплив використання ІКТ на соціальний капітал на колективному рівні

²⁹ Yang S., Lee H., Kurnia S. Social capital in information and communications technology research: Past, present, and future. *Communications of the Association for Information Systems*. 2009. Vol. 25. Article 23. P. 183–220.

³⁰ Ahmed Z., Alzahrani A. Social capital and ICT intervention: a search for contextual relation. In *Proceedings of the 25th European Conference on Information Systems (ECIS)*, Guimarães, Portugal, June 5-10, 2017. P. 2000–2016.

виявився неоднозначним. У деяких дослідженнях³¹ було виявлено, що, з одного боку, кількість часу, проведеного біля телевізора, негативно пов'язана з участю в політиці. З іншого боку, перегляд новин і передач, де обговорюються актуальні суспільні події, може мати позитивний вплив на «демократичне здоров'я держави»³². З цього погляду не тільки телебачення, а й інтернет-простір може виступати ресурсом публічної сфери та відігравати роль платформи для мобілізації соціального капіталу.

Сучасні ІКТ дають можливість для включення практично кожного члена суспільства в демократичні процеси управління. Громадянська взаємодія за посередництвом ІКТ (наприклад, онлайн-мітинги) може виступати альтернативою традиційним способам об'єднання громадян для вираження своєї громадянської позиції, таких як вуличні пікети, мітинги і демонстрації. Та й в організації офлайн-зібрань можуть бути використані ІКТ як інструмент, що знижує часові та економічні витрати на організацію. Якщо раніше для залучення громадян на мітинг політичним партіям були потрібні значні ресурси, то тепер у більшості онлайн-соціальних мереж (наприклад, у «Facebook», «Instagram» тощо) є можливість запрошувати користувачів на заходи та організовувати масові розсилки. ІКТ є важливим інструментом для цивільного контролю за діяльністю органів державної влади (наприклад, онлайн-експертизи, онлайн-оцінки, онлайн-опитування). Також було зазначено, що ІКТ сприяє нейтралізації негативних для соціуму проявів соціального капіталу. Активне використання Інтернету серед населення сприяє більш відкритій демократичній дискусії, що знижує ризики узурпації влади серед вузької групи та поширення корупції. Водночас зазначається, що самі по собі інформаційні технології без накопиченого соціального капіталу не здатні стати опорою демократії³³.

Дослідження впливу інформаційно-комунікаційних технологій на соціальний капітал дійсно стають все більш актуальними в умовах швидкого розвитку технологій. ІКТ можуть змінювати способи взаємодії між людьми, формуючи нові форми соціальних зв'язків і спільнот. Одним із ключових аспектів є те, що ІКТ здатні скорочувати потребу в особистій присутності, що може зменшити ризики, пов'язані

³¹ Norris P. Does television erode social capital? A reply to Putnam. *PS: Political Science and Politics*. 1996. Vol. 29. № 3. P. 474–480.

³² Yang S., Lee H., Kurnia S. Social capital in information and communications technology research: Past, present, and future. *Communications of the Association for Information Systems*. 2009. Vol. 25. Article 23. P. 183–220.

³³ Shim D.C., Eom T.H. Anticorruption effects of information communication and technology (ICT) and social capital. *International review of administrative sciences*. 2009. Vol. 75. № 1. P. 99–116.

з безпекою. Крім того, ІКТ можуть підвищити ефективність праці на робочих місцях, автоматизуючи рутинні процеси, полегшуючи доступ до інформації та сприяючи кращій координації між працівниками. Це може призвести до підвищення продуктивності і, зрештою, до зростання економічної активності³⁴. Очікується, що ІКТ сприятимуть взаємодії між людьми, що потенційно підвищить інтенсивність соціальних взаємодій і розширить участь у суспільно важливих справах³⁵. І в деяких дослідженнях дійсно підтверджується подібний взаємозв'язок. Так, було показано, що використання Інтернету позитивно впливає на тісноту зв'язків між сусідами. Доступність і використання ІКТ сприяють зміцненню і розширенню добросусідських відносин³⁶. Незважаючи на те, що використання Інтернету часто асоціюється з посиленням соціальної ізоляції, було виявлено, що залученість до інтернет-простору сприяла частішим і тіснішим сусідським контактам і вищій громадянській активності.

Крім цього, використання ІКТ дає можливість швидко мобілізуватися і здійснювати колективні дії навіть в умовах слабких соціальних зв'язків між членами суспільства³⁷. ІКТ можуть бути корисним інструментом для представників малих груп, об'єднаних спільними інтересами та цілями³⁸. ІКТ також можуть сприяти зміцненню і розширенню соціальних мереж, забезпечуючи доступ до ресурсів, які можуть бути мобілізовані для дій, зміцнюючи солідарність у соціальних групах³⁹.

Також цікавим є взаємозв'язок соціального капіталу та ІКТ у освітній сфері⁴⁰. Впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес дійсно має значний вплив на глобалізацію ринку освітніх послуг. Це явище відкриває нові можливості для навчальних закладів, студентів і викладачів, дозволяючи їм брати

³⁴ The Role of ICT in Building Communities and Social Capital, 2005. URL: http://social-capital.net/docs/The_Role_of_ICT_in_Building_Communities_and_Social_Capital.pdf

³⁵ Field J. Social capital. London: Routledge, 2003. 176 p.

³⁶ Hampton K., Wellman B. Neighboring in Netville: How the Internet supports community and social capital in a wired suburb. *City & Community*. 2003. Vol. 2. № 4. P. 277–311.

³⁷ Hampton K.H. Living the wired life in the wired suburb: netville, globalization and civil society. 2001. URL: https://www.researchgate.net/profile/Keith_Hampton2/publication/35725433_Living_the_wired_life_in_the_wired_suburb_microform_netville_globalization_and_civil_society/links/565459ca08ae1ef929769558.pdf

³⁸ Lin N. Social capital: a theory of social structure and action. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 278 p.

³⁹ Pigg K.E., Crank L.D. Building community social capital: The potential and promise of information and communications technologies. *The Journal of Community Informatics*. 2004. Vol. 1. № 1. P. 58–73.

⁴⁰ Aleksic-Maslac K., Magzan M. ICT as a tool for building social capital in higher education. *Campus-Wide Information Systems*. 2012. Vol. 29. № 4. P. 272–280.

участь у міжнародних проектах, обмінюватися досвідом та ресурсами, а також залучати іноземних спеціалістів до навчального процесу.

Використання ІКТ у навчанні сприяє розвитку міжнародної академічної кооперації, що, в свою чергу, зміцнює академічний соціальний капітал. Це може проявлятися в наступних аспектах:

1. Співпраця між університетами: Застосування онлайн-платформ для спільних проектів, курсів та програм обміну дозволяє навчальним закладам з різних країн об'єднувати зусилля та ресурси.

2. Доступ до інформації та ресурсів: ІКТ забезпечують доступ до величезної кількості навчальних матеріалів, досліджень і баз даних, що дозволяє студентам і викладачам отримувати актуальну інформацію з будь-якої точки світу.

3. Розвиток міжнародних зв'язків: Використання соціальних мереж, відеоконференцій та інших комунікаційних інструментів сприяє встановленню контактів між студентами та викладачами з різних країн, що може призвести до нових можливостей для співпраці.

4. Крос-культурний обмін: ІКТ сприяють інтеграції різних культур у навчальний процес, що розвиває міжкультурну компетентність у студентів та викладачів.

5. Інноваційні методи навчання: Впровадження нових технологій дозволяє розробляти інтерактивні методи навчання, які підвищують зацікавленість та мотивацію студентів..

2. *Соціальний капітал на індивідуальному рівні (залежна змінна).* Деякі дослідження зазначають позитивний вплив інформаційно-комунікаційних технологій на формування соціального капіталу. Доведено, що інтеграція у повсякденне життя інформаційно-комунікативних технологій може посилити соціальний капітал⁴¹⁴² і сприяє створенню мережевої інфраструктури⁴³.

У сучасному світі інформаційно-комунікаційні технології відіграють ключову роль у розширенні доступу до різноманітних референтних груп та у створенні нових можливостей для взаємодії між їхніми членами. Завдяки архітектурі Інтернету, користувачі можуть легко знаходити та приєднуватися до спільнот, які відповідають їхнім інтересам, без необхідності особистих рекомендацій або ведення з боку більш досвідчених членів. Відкритий капітал, що формується в таких

⁴¹ Lin N. Social capital: a theory of social structure and action. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 278 p.

⁴² Wellman B. Computer networks as social networks. *Science*. 2001. Vol. 293 (5537). P. 2031-2034.

⁴³ Clark L.S. Challenges of social good in the world of Grand Theft Auto and Barbie: A case study of a community computer center for youth. *New Media & Society*. 2003. Vol. 5. № 1. P. 95–116.

умовах, базується на доступності даних та інформації, що дозволяє користувачам швидко орієнтуватися у змісті норм і практик, які прийняті в певній групі.

Канали для формування та підтримання активності в спільнотах можуть включати особисті профілі користувачів, які відображають їх інтереси та досвід, а також публікації контенту, який може зацікавити інших учасників. Членство або підписка на групи, спільноти, публіки стає важливим інструментом для підтримки зв'язків та обміну ідеями⁴⁴. Крім того, ІКТ не лише розширюють доступ до знань, але й створюють нові формати соціальної взаємодії, які сприяють колективному розвитку та обміну інформацією. Це дозволяє формувати динамічні мережі, в яких кожен учасник може внести свій вклад, отримуючи натомість підтримку та нові можливості для розвитку. Так, поява Інтернету зробила спілкування між людьми вільним від обмеження, зумовленого територіальною віддаленістю. Нині Інтернет часто є більш доступним засобом спілкування, ніж спілкування в режимі офлайн. Тому люди нерідко використовують ІКТ для спілкування з родичами, друзями, знайомими.

У дослідженні про зв'язок між використанням соціальних мереж, зокрема Facebook, і соціальним капіталом було встановлено позитивний зв'язок⁴⁵. Використання Facebook може бути особливо важливим для людей із низькою самооцінкою та низьким рівнем задоволеності життям. Соціальна мережа опосередковує спілкування між людьми і дає їм змогу створювати нову форму соціального капіталу – «віртуальний соціальний капітал», який доповнює соціальний капітал, створений у режимі офлайн. Віртуальний соціальний капітал можна визначити як ресурс, що визначає міцність комунікативних зв'язків в умовах віртуального соціального простору, який полягає насамперед у потенціалі нормативного регулювання соціально-комунікативної системи та що виражається в рівні взаємної довіри між комунікантом і реципієнтом.

Соціальна активність індивіда за посередництвом ІКТ може виступати способом соціальної компенсації для тих, хто не задоволений своїми соціальними відносинами в реальному житті⁴⁶, зазнає стресу і

⁴⁴ Яценко М.А. Віртуалізація соціального капіталу. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформація українського суспільства в цифрову еру»*. Одеса, 2023. С. 56–59.

⁴⁵ Ellison N.B., Steinfield C., Lampe C. The benefits of Facebook «friends»: Social capital and college students use of online social network sites. *Journal of computer-mediated communication*. 2007. Vol. 12. № 4. P. 1143–1168.

⁴⁶ Valkenburg P.M., Peter J. Online communication and adolescent well-being: Testing the stimulation versus displacement hypothesis. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2007. № 12. P. 1169–1182.

перебуває в конфлікті з кимось зі свого найближчого оточення⁴⁷. Зазначимо, що в разі зниження емоційної глибини реального спілкування люди починають віддавати перевагу опосередкованим формам взаємодії, наприклад, за посередництвом ІКТ.

ІКТ, як правило, сприяє розвитку соціальних взаємодій там, де вже є ядро соціальних зв'язків. Наприклад, Інтернет найчастіше сприяє підтримці соціальних зв'язків із тими, хто вже знайомий, але «важко-досяжний» фізично (принаймні підтримуюча функція ІКТ у такому разі більш виражена, ніж для знайомих, з якими індивід бачиться часто або взагалі ніколи не бачився). Таким чином, не можна сказати, що Інтернет є самопідтримуваною і самодостатньою соціальною системою. Радше можна говорити про те, що соціальні групи, які добре функціонують, використовують Інтернет для полегшення комунікацій. Безумовно, трапляються випадки, коли віртуальні знайомства перероджуються в сильні та стійкі соціальні зв'язки, такі як дружба, шлюб. Однак це буває відносно рідко⁴⁸.

Водночас вплив ІКТ на соціальний капітал може залежати від форми соціальної активності в Інтернеті⁴⁹. Можна умовно виокремити дві форми: 1) підтримання або посилення наявних соціальних зв'язків, наприклад, із друзями, родичами, знайомими (інвестиції в «сильні зв'язки»); 2) створення нових соціальних зв'язків (інвестиції в «слабкі зв'язки»). Іншими словами, ІКТ можуть використовуватися для посилення «сильних зв'язків» і розвитку «слабких зв'язків»⁵⁰. Залежно від того, на який із видів соціальних зв'язків Інтернет впливатиме більше, може змінюватися співвідношення компонентів соціального капіталу в окремих індивідів завдяки розширенню можливості отримати емоційну підтримку від близьких людей («сильні зв'язки») або посиленню доступу до нових можливостей завдяки розвитку «слабких зв'язків»^{51 52}.

⁴⁷ Lam L.T., Peng Z.W., Mai J.C., Jing J. Factors associated with Internet addiction among adolescents. *Cyberpsychology & behavior*. 2009. Vol. 12. № 5. P. 551–555.

⁴⁸ Ling R., Yttri B., Anderson B., De Duchia D. Mobile communication and social capital in Europe. Mobile democracy: Essays on society, self, and politics. Vienna, Austria: Passagen Verlag, 2003. P. 405–419.

⁴⁹ Pénard T., Poussing N. Internet use and social capital: The strength of virtual ties. *Journal of Economic Issues*. 2010. Vol. 44. № 3. P. 569–595.

⁵⁰ Resnick P. Beyond Bowling Together: Sociotechnical Capital. *HCI in the New Millenium*. Boston MA: Addison-Wesley, 2001. P. 247–272.

⁵¹ Friedkin N.E. Information flow through strong and weak ties in intraorganizational social networks. *Social networks*. 1982. Vol. 3. № 4. P. 273–285.

⁵² Granovetter M. The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*. 1983. Vol. 1. P. 201–233.

Примноження соціального капіталу завдяки використанню ІКТ особливо актуальне насамперед для «слабких соціальних зв'язків»⁵³. Дослідження про вплив ІКТ на соціальні зв'язки молоді свідчить про те, що активне використання ІКТ серед молоді веде до трансформації сили «слабких» і «сильних соціальних зв'язків». Напрямок цієї трансформації пов'язаний із розвитком і зміцненням «слабких зв'язків», що можна віднести до позитивних ефектів, адже саме «слабкі зв'язки» є основою нарощування соціального капіталу. Своєю чергою «сильні зв'язки» в умовах активного використання ІКТ, навпаки, слабшають. За рахунок використання ІКТ відбувається зростання інтенсивності соціальних зв'язків, зумовлене збільшенням частоти взаємодій між індивідами. Також під впливом ІКТ відбуваються рольові зрушення, які зумовлені тим, що для середовища ІКТ характерний значно нижчий ступінь формалізованості комунікацій, ніж у реальному світі.

Водночас інші дослідження⁵⁴ свідчать про негативний вплив ІКТ на соціальний капітал. Вони показують, що поширення ІКТ може підривати соціальний капітал і сприяти «деіндивідуалізації» спілкування. При цьому «деіндивідуалізація» описується як почуття відчуженості, відірваності від суспільства. У цьому випадку мета використання ІКТ чинником, що диференціює. Наприклад, якщо ІКТ використовується для пошуку інформації або спілкування, то це сприяє зміцненню і примноженню соціального капіталу. Тоді як, якщо ІКТ використовують для розваги, наприклад, для ігор, то це може сприяти відстороненню людини від реального світу і руйнуванню її соціального капіталу⁵⁵.

У зв'язку з цим одне з основних побоювань, пов'язаних із поширенням Інтернету, полягає в тому, що розвиток ІКТ призведе до того, що відокремлені індивіди взаємодіятимуть один з одним на рівні великих об'єднань і держави. У той час як спільноти середнього рівня (наприклад, сусідське співтовариство), які забезпечують своїм членам почуття приналежності та підтримку, перестануть існувати⁵⁶.

⁵³ Hampton K.H. Living the wired life in the wired suburb: netville, glocalization and civil society. 2001. URL: https://www.researchgate.net/profile/Keith_Hampton2/publication/35725433_Living_the_wired_life_in_the_wired_suburb_microform_netville_glocalization_and_civil_society/links/565459ca08ae1ef929769558.pdf

⁵⁴ Loch K.D., Conger S. Evaluating ethical decision making and computer use. *Communications of the ACM*. 1996. Vol. 39. № 7. P. 74–83.

⁵⁵ Ling R., Yttri B., Anderson B., De Duchia D. Mobile communication and social capital in Europe. *Mobile democracy: Essays on society, self, and politics*. Vienna, Austria: Passagen Verlag, 2003. P. 405–419.

⁵⁶ Yang S., Lee H., Kurnia S. Social capital in information and communications technology research: Past, present, and future. *Communications of the Association for Information Systems*. 2009. Vol. 25. Article 23. P. 183–220.

Інший негативний вплив ІКТ на соціальний капітал пов'язаний з тим, що використання ІКТ скорочує час, який люди витрачають на особисті зустрічі⁵⁷. Це може призвести до послаблення приватних міжособистісних комунікацій, що виражається в скороченні контактів з родичами, друзями, колегами, сусідами, а також до скорочення залученості в спілкування з людьми, які територіально близько розташовані⁵⁸. Крім того, зв'язки, які формуються за допомогою спілкування через Інтернет, можуть за своєю природою значно відрізнятися від традиційних (офлайн) соціальних зв'язків⁵⁹.

Серед інших потенційно небезпечних наслідків поширення ІКТ виокремлюють розвиток у людей залежності від використання ІКТ, наприклад, інтернет-залежності, яка загрожує соціальною ізоляцією та розривом соціальних зв'язків поза інформаційним простором. Також на тлі дедалі більшого впровадження ІКТ з'являється ризик відчуження індивідів один від одного, зумовлений порушенням комунікації. Це пов'язано зі змінами в мові комунікацій, яка є регулятором соціальних зв'язків. У середовищі спілкування за допомогою ІКТ широко використовується специфічна лексика, скорочення, а також різні символи (смайли, емодзі тощо). Це створює ризик деградації навички вербальної комунікації, що загрожує відсутністю взаєморозуміння серед індивідів.

У зв'язку з поширенням ІКТ з'являється таке поняття, як «фаббінг», що має на увазі прояв зневаги до іншого індивіда за допомогою відволікання на гаджет під час реального спілкування. Активне використання гаджетів у повсякденному житті негативно позначається на інтимності та тісноті особистих взаємин. У той час як близькі стосунки відіграють ключову роль у задоволенні таких базових потреб, як потреби в прийнятті, любові, близькості та турботі. Необхідно зазначити, що використання ІКТ не в змозі повністю задовольнити ці потреби.

Низка дослідників доходять неоднозначних висновків щодо зв'язку між ІКТ і соціальним капіталом. Було показано, що ІКТ можуть бути по-різному пов'язані з різними формами соціального капіталу. Так, ІКТ може сприяти посиленню соціального капіталу, що з'єднує, і скороченню того, що зв'язує⁶⁰. Б. Велман із колегами виокремлюють три форми соціального капіталу: мережевий капітал (неформальні стосунки

⁵⁷ Putnam R.D. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. 1995. Vol. 6. № 1. P. 65–78.

⁵⁸ Hampton K., Wellman B. Neighboring in Netville: How the Internet supports community and social capital in a wired suburb. *City & Community*. 2003. Vol. 2. № 4. P. 277–311.

⁵⁹ Shim D.C., Eom T.H. Anticorruption effects of information communication and technology (ICT) and social capital. *International review of administrative sciences*. 2009. Vol. 75. № 1. P. 99–116.

⁶⁰ Wellman B. Computer networks as social networks. *Science*. 2001. Vol. 293 (5537). P. 2031–2034.

з друзями, сусідами та колегами), партисипативний капітал (участь у політичних і громадських організаціях) і залученість у спільноти (довіра та участь в організаціях). На основі даних по США автори показали, що використання Інтернету доповнює мережевий капітал, посилює партисипативний капітал і водночас знижує соціальний капітал, пов'язаний із включеністю у спільноти.

У деяких дослідженнях стверджується, що ІКТ не чинить істотного впливу ні на посилення, ні на ослаблення соціального капіталу, а просто замінює традиційну діяльність, пов'язану з формуванням і розвитком соціального капіталу⁶¹. З цього погляду ІКТ виконують роль дзеркала, яке відображає повсякденне життя людини. Те, що люди роблять в Інтернеті, значною мірою являє собою те, чим вони займаються в реальному житті⁶².

3. *Соціальний капітал як незалежна змінна* відіграє важливу роль у дослідженнях, що вивчають вплив соціальних зв'язків, норм і довіри на різні аспекти суспільного життя, зокрема на розвиток і використання інформаційно-комунікаційних технологій. В умовах високого соціального капіталу, індивіди частіше беруть участь у комунікаціях, обміні інформацією та колективних діях, що сприяє більш ефективному використанню ІКТ. Це може проявлятися, наприклад, у більш активному використанні соціальних мереж, онлайн-платформ для співпраці, а також в участі у навчанні та розвитку нових технологій. Дослідження показують, що громади з високим рівнем соціального капіталу здатні швидше адаптуватися до нових технологій, оскільки довіра та зв'язки між людьми полегшують обмін знаннями та ресурсами. Це може сприяти не лише підвищенню рівня цифрової грамотності, але й створенню інноваційних рішень, що базуються на спільному використанні ІКТ. Крім того, соціальний капітал може впливати на стратегії впровадження ІКТ у різних сферах, таких як освіта, бізнес або охорона здоров'я. Наприклад, у освітньому середовищі високий соціальний капітал може заохочувати батьків та викладачів до активного використання цифрових інструментів для покращення навчального процесу. Таким чином, соціальний капітал виступає не лише як фактор, що сприяє використанню ІКТ, але й як важливий елемент у формуванні інноваційного середовища, яке

⁶¹ Kavanaugh A.L., Patterson S.J. The impact of community computer networks on social capital and community involvement. *American Behavioral Scientist*. 2001. Vol. 45. № 3. P. 496–509.

⁶² Uslander E.M. Social capital and the net. *Communications of the ACM*. 2000. Vol. 43. № 12. P. 60–64.

стимулює розвиток технологій та їх ефективне застосування в суспільстві⁶³.

Соціальний капітал дійсно є важливим чинником для ефективної співпраці у сфері технологічних інновацій⁶⁴ і може стимулювати їх розвиток⁶⁵.

Крім цього, зазначемо, що в разі «сильних» соціальних зв'язків індивіди можуть впливати один на одного, щоб адаптувати і розширити використання ІКТ для підтримки соціальних зв'язків. А в разі «слабких» соціальних зв'язків використання ІКТ серед членів соціальної мережі більшою мірою визначається загальними усталеними в даній спільноті установками щодо використання ІКТ⁶⁶. Те, як люди взаємодіють один з одним за допомогою ІКТ, багато в чому визначається саме характером соціальних зв'язків між ними⁶⁷.

Соціальний капітал виступає важливим чинником, що впливає на отримання доступу до ІКТ. Це пов'язано з тим, що отримання доступу до ІКТ передбачає реалізацію певних дій. Зокрема, необхідно ухвалити рішення про те, чи варто купувати комп'ютер, який саме комп'ютер вибрати, як його налаштувати, якому програмному забезпеченню віддати перевагу тощо. Найчастіше у вирішенні цих питань люди використовують свої соціальні зв'язки, вдаючись до допомоги друзів і знайомих. Наприклад, індивід може звернутися до колег по допомогу у встановленні програмного забезпечення, перейняти досвід використання тієї чи іншої програми, порадитися щодо того, чи варто купувати гаджети дитині тощо⁶⁸. Дослідження показують, що наявність досвідчених «юзерів» серед знайомих є однією з вирішальних умов для включеності індивіда в користування ІКТ⁶⁹.

⁶³ Borgida E., Sullivan J.L., Oxendine A., Jackson M.S., Riedel E., Gangl A. Civic culture meets the digital divide: The role of community electronic networks. *Journal of Social Issues*. 2002. Vol. 58. №1. P. 125–141.

⁶⁴ Fountain J.E. Social Capital: A Key Enabler of Innovation in Science and Technology. Research Programs, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 1997. 30 p.

⁶⁵ Steinfeld C. Explaining the Underutilization of Business-to-Business E-Commerce in Geographically Defined Business Clusters: The Role of Social Capital. *Social Capital and Information Technology*. Cambridge: MIT Press, 2004. P. 209–229.

⁶⁶ Haythornthwaite C. Strong, weak, and latent ties and the impact of new media. *The information society*. 2002. Vol. 18. № 5. P. 385–401.

⁶⁷ Papakyziazis N.V., Boudourides M.A. Electronic Weak Ties in Network Organisations. 2001. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/7b03/2f006ff5dae3c66a1aa36614137479b49b4a.pdf?_ga=2.1515449.901014859.1596193221-1525981189.1586979185

⁶⁸ Agre P.E. Building community networks .Reinventing technology, rediscovering community: critical explorations of computing as a social practice / P.E. Agre, D. Schuler (eds.). Greenwich: Ablex Publishing, 1997. 272 p.

⁶⁹ Dowling M. Mapping a future for digital connections: a study of the digital divide in San Diego County. 2001. URL: https://ia800208.us.archive.org/26/items/ERIC_ED463391/ERIC_ED463391.pdf

Соціальний капітал може розглядатися як основа стабільності функціонування віртуальних соціальних систем. У цьому разі використовується поняття «віртуального соціального капіталу», що відіграє роль ресурсу міцності та довговічності соціально-комунікативного зв'язку між агентами в системі віртуальної соціальної комунікації, в ситуації комунікації, опосередкованої ІКТ. При цьому наголошується, що фундаментальною основою віртуального соціального капіталу, так само як і реального соціального капіталу, виступає довіра. Своєю чергою, довіру характеризують як очікування того, що виникає в межах певної спільноти, що всі її члени поводитимуться чесно, виявляючи готовність до взаємодопомоги відповідно до загальноприйнятих норм, культурних традицій, звичаїв та етичних цінностей⁷⁰.

3. Обмеження наявних досліджень про зв'язок інформаційно-комунікаційних технологій та соціального капіталу

Проведений аналіз досліджень щодо зв'язку ІКТ і соціального капіталу свідчить про те, що в науковому дискурсі поки що не сформовано єдиного уявлення про характер зв'язку між ІКТ і соціальним капіталом. Емпіричні дослідження цього зв'язку отримують відмінні, а часто й суперечливі результати. Незважаючи на те, що, як було показано раніше, існує чимало досліджень, присвячених взаємозв'язку ІКТ і соціального капіталу, деякі сфери залишаються слабо розробленими. Серед основних «прогалин» у сфері дослідження зв'язку ІКТ і соціального капіталу можна виділити:

- 1) незбалансованість рівнів аналізу під час вивчення зв'язку ІКТ і соціального капіталу;
- 2) брак теоретичних пояснень механізму зв'язку ІКТ і соціального капіталу;
- 3) брак досліджень, що узагальнюють наявні на сьогоднішній день знання про зв'язок ІКТ і соціального капіталу⁷¹.

Зазначені прогалини не є ізольованими, а, навпаки, нерозривно пов'язані одна з одною. Розглянемо кожну з виокремлених проблем окремо.

1. Незбалансованість рівнів аналізу при вивченні зв'язку ІКТ і соціального капіталу. Більша частина досліджень, присвячених розгляду залежності між ІКТ і соціальним капіталом, аналізує соціальний капітал на колективному рівні, тоді як індивідуальний рівень вивчено менше. Частково це може бути пов'язано зі специфікою самої концепції

⁷⁰ Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. Free Press, 1995. 480 p.

⁷¹ Yang S., Lee H., Kurnia S. Social capital in information and communications technology research: Past, present, and future. *Communications of the Association for Information Systems*. 2009. Vol. 25. Article 23. P. 183–220.

соціального капіталу, в рамках якої великий акцент робиться саме на колективних аспектах соціального капіталу. Водночас у деяких дослідженнях⁷² зазначається, що змішання рівнів аналізу під час вивчення зв'язку ІКТ і соціального капіталу може бути корисним із дослідницького погляду, адже розподіл рівнів аналізу на макро- і мікрорівні є умовним. Взаємодія між соціальним капіталом та ІКТ відбувається як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Однак ці зміни не є синхронними за часом. Спочатку ІКТ починають впроваджуватися і використовуватися окремими індивідами, а через якийсь час набувають поширення серед широких мас, що створює колективний ефект⁷³.

У зв'язку з цим розгляд зв'язку ІКТ і соціального капіталу окремо на індивідуальному або колективному рівні видається неповним із погляду розуміння механізму, що лежить в основі зв'язку між індивідуальним і колективним рівнями. Оцінки ефектів упровадження та поширення ІКТ на соціальний капітал на рівні індивідів можуть слугувати основою для прогнозів впливу ІКТ на соціальний капітал на рівні всього соціуму. Доти, доки не будуть прояснені ключові питання про зв'язок між ІКТ і соціальним капіталом на індивідуальному рівні, навряд чи з'явиться розуміння того, який ефект ІКТ має для соціального капіталу на рівні суспільства.

2. Брак теоретичних пояснень механізму зв'язку ІКТ і соціального капіталу. У наявних дослідженнях про зв'язок ІКТ і соціального капіталу найчастіше констатують зв'язок між ІКТ і соціальним капіталом, обговорюють характер і напрям цього зв'язку. Водночас практично відсутнє пояснення того, чому споживання ІКТ призводить до зміни в соціальному капіталі, або чому різному рівню соціального капіталу відповідає різний ступінь включеності в ІКТ⁷⁴. Р. Патнемом було запропоновано таке пояснення причинно-наслідкового зв'язку між часом, проведеним біля екранів, і зниженням соціального капіталу: «Перегляд речей (особливо електронних екранів) забирає дедалі більше і більше нашого часу, тоді як іншим справам (особливо спілкуванню з людьми) ми відводимо дедалі менше часу»⁷⁵. Однак це пояснення не

⁷² Markus M.L., Robey D. Information technology and organizational change: causal structure in theory and research. *Management science*. 1988. Vol. 34. № 5. P. 583–598.

⁷³ Rogers E.M. Diffusion of innovations (5th ed.). New York: Free Press, 2003. 552 p.

⁷⁴ Yang S., Lee H., Kurnia S. Social capital in information and communications technology research: Past, present, and future. *Communications of the Association for Information Systems*. 2009, Vol. 25. Article 23. P. 183–220.

⁷⁵ Putnam R.D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster, 2000. 541 p.

можна назвати універсальним і вичерпним для розуміння зв'язку між ІКТ загалом і соціальним капіталом.

3 Нестача досліджень, що узагальнюють знання про зв'язок ІКТ і соціального капіталу. У дослідженнях, присвячених аналізу зв'язку ІКТ і соціального капіталу, як правило, розглядається одна конкретна ІКТ – наприклад, телебачення або Інтернет. Залежно від того, яка саме ІКТ потрапляє у фокус аналізу, висновки про зв'язок ІКТ і соціального капіталу можуть кардинально відрізнятись. У попередніх дослідженнях основна увага приділялася такому виду ІКТ, як телебачення, у новіших дослідженнях більший акцент робиться на Інтернеті. Якщо йдеться про такий ІКТ, як телебачення, то було зазначено, що перегляд телевізора негативно позначається на соціальній активності та сприяє зниженню соціального капіталу⁷⁶. Водночас велика кількість сучасних досліджень, які сфокусовані на аналізі інших ІКТ, зокрема Інтернету, говорять про позитивний вплив ІКТ на формування соціального капіталу за рахунок появи можливостей для онлайн-комунікацій⁷⁷.

Таким чином, висновки щодо зв'язку ІКТ із соціальним капіталом значною мірою визначаються типом аналізованої ІКТ, а отже, результати, ґрунтовані на дослідженнях однієї конкретної технології, не можуть бути поширені на інші технології без певних застережень. Це ускладнює можливість узагальнення одержуваних емпіричних результатів і створення універсальної пояснювальної теорії⁷⁸.

Створення універсальної теорії особливо актуальне саме у випадку з ІКТ ще й тому, що нові ІКТ з'являються і розвиваються швидше, ніж будь-коли. При цьому розвиток нових ІКТ відбувається в умовах технологічної конвергенції, яка проявляється в тому, що інформаційні та комунікаційні технології змішуються між собою і створюються складніші комплексні засоби поширення інформації. Прикладом технологічної конвергенції є сучасний смартфон, який об'єднує в собі функції телефону, фотоапарата, персонального комп'ютера, електронної книги та інших пристроїв.

ВИСНОВКИ

Дослідження зв'язку між інформаційно-комунікаційними технологіями і соціальним капіталом є надзвичайно важливими в умовах

⁷⁶ Putnam R.D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster, 2000. 541 p.

⁷⁷ Hampton K., Wellman B. *Neighboring in Netville: How the Internet supports community and social capital in a wired suburb*. *City & Community*. 2003. Vol. 2. № 4. P. 277–311.

⁷⁸ Yang S., Lee H., Kurnia S. *Social capital in information and communications technology research: Past, present, and future*. *Communications of the Association for Information Systems*. 2009. Vol. 25. Article 23. P. 183–220.

сучасного розвитку суспільства. ІКТ відіграють центральну роль у формуванні соціальних зв'язків, сприяють обміну інформацією та ресурсами, а також зміцнюють соціальні мережі. Вони можуть як позитивно, так і негативно впливати на соціальний капітал, залежно від контексту та способів використання.

Наявні дослідження визнають наявність взаємозв'язку між соціальним капіталом і розвитком ІКТ. При цьому як соціальний капітал визначає характер та інтенсивність використання ІКТ, так і ІКТ впливає на створення та підтримання соціального капіталу. Цей взаємний вплив проявляє себе не тільки на індивідуальному, а й і на колективному рівні. Водночас наявні дослідження про зв'язок ІКТ і соціального капіталу мають низку обмежень, серед яких: незбалансованість рівнів аналізу при вивченні зв'язку ІКТ і соціального капіталу; брак теоретичних пояснень механізму впливу ІКТ на соціальний капітал; брак досліджень, що узагальнюють наявні на сьогодні знання про зв'язок ІКТ і соціального капіталу.

АНОТАЦІЯ

Метою даного дослідження є критичний аналіз наявних досліджень щодо взаємозв'язку між залученістю до використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та соціальним капіталом.

У сучасному світі інформаційно-комунікативні технології стали невід'ємною частиною соціального, економічного та культурного життя. Вони не лише змінюють способи комунікації, але й впливають на формування соціальних зв'язків та розвиток соціального капіталу. Спробуємо дослідити яким чином розвиток інформаційно-комунікаційних технологій впливає на накопичення соціального капіталу і чи прослідковується зворотній вплив.

Існуючі дослідження визнають наявність взаємозв'язку між соціальним капіталом і розвитком ІКТ. При цьому як соціальний капітал визначає характер та інтенсивність використання ІКТ, так і ІКТ впливає на створення та підтримання соціального капіталу. Цей взаємний вплив проявляє себе не тільки на індивідуальному, а й і на колективному рівні. Водночас наявні дослідження про зв'язок ІКТ і соціального капіталу мають низку обмежень, серед яких: незбалансованість рівнів аналізу при вивченні зв'язку ІКТ і соціального капіталу; брак теоретичних пояснень механізму впливу ІКТ на соціальний капітал; брак досліджень, що узагальнюють наявні на сьогодні знання про зв'язок ІКТ і соціального капіталу.

Література

1. Гесць В. Розвиток соціального капіталу – найбільше багатство у світі. *Віче*. 2011. № 1. С. 22–26.
2. Грішнова О., Полив'яна Н. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 5. С. 19–24.
3. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34–40.
4. Гудзь О.Є. Інноваційні моделі управління підприємств на основі інформаційно-комунікаційних технологій. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. Київ, 2018. № 1. С. 4–11.
5. Демченко І.І. Сучасні інформаційно-комунікативні технології як провідний чинник глобальних світоглядних трансформацій. *XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. 2013. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2098>
6. Єлісєєва Л.В. Вплив інформатизації та цифровізації економіки на трансформацію соціального капіталу. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7429>
7. Єлісєєва Л.В., Супрун Н.А. Генеза та розвиток теорії соціального капіталу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2021. № 33. С. 3–8.
8. Заяць Т.А., Комеліна О.В. Нові аспекти розвитку соціального капіталу в умовах інноваційно-інформаційної трансформації економіки в Україні. *Академічна й університетська наука: результати та перспективи* : зб. наук. пр. XIII Міжнар. наук.практ. конф. (10–11 груд. 2020). *Полтава* : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2020. С. 39–42.
9. Інформаційні технології: навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / уклад: Н. І. Логінова, О. Г. Трофименко, М. А. Яценко. Одеса : Фенікс, 2024. 153 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27258>
10. Інформаційні технології та Data mining в соціальних науках: навчально-методичний посібник для підготовки здобувачів вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» [Електронне видання] / Р.І. Чанишев, М.А. Яценко Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 706 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27676>
11. Каретна О.О., Яценко М.А. Соціологічний підхід до особливостей інтернет-комунікації. *Правове життя сучасної України* : у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса. 2021. С. 223–226.
12. Кочубей Л.О. Інформаційно-комунікативні технології взаємодії влади та опозиції в сучасній Україні. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип.4. С. 181–199.

13. Крупський Я.В., Михалевич В.М. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій: словник. Міністерство освіти і науки України; Вінницький національний технічний університет. Вінниця : ВНТУ, 2010. 72 с.

14. Солдатенко О.І., Максименко К.В. Використання інформаційно-комунікативних технологій для популяризації культурно-просвітницьких заходів серед населення. 2022. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8976/1/Використання%20інформаційно-комунікативних%20технологій.pdf>

15. Соціологія масової комунікації: навчально-методичний посібник для підготовки здобувачів вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальність 054 «Соціологія» [Електронне видання] / уклад. : О.О. Каретна, М.А. Яценко; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2024. 84 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle.net/11300/27401>

16. Єлісєєва Л.В., Супрун Н.А. Генеза та розвиток теорії соціального капіталу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2021. № 33. С. 3–8.

17. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? *День*. 2006. № 177. С. 4–17.

18. Швачич Г.Г., Толстой В.В., Петречук Л.М., Іващенко Ю.С., Гуляєва О.А., Соболенко О.В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: навчальний посібник. Дніпро : НМетАУ, 2017. 230 с.

19. Яценко М.А. Інформаційно-комунікаційні технології в освітньому процесі закладу вищої освіти. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 березня 2024 р. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 48–51.

20. Яценко М.А. Освіта як фактор розвитку соціального капіталу. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Вип. 81. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. С. 90–98.

21. Яценко М.А. Довіра як індикатор соціального капіталу сучасної України. *Науковий журнал «Габітус»*. 2018 № 5. С. 109–114.

22. Яценко М.А. Віртуалізація соціального капіталу. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформація українського суспільства в цифрову еру». Одеса, 2023. С. 56–59.

23. Aleksic-Maslac K., Magzan M. ICT as a tool for building social capital in higher education. *Campus-Wide Information Systems*. 2012. Vol. 29. № 4. P. 272–280.

24. Agre P.E. Building community networks .Reinventing technology, rediscovering community: critical explorations of computing as a social practice / P.E. Agre, D. Schuler (eds.). Greenwich : Ablex Publishing, 1997. 272 p.

25. Ahmed Z., Alzahrani A. Social capital and ICT intervention: a search for contextual relation. *In Proceedings of the 25th European Conference on Information Systems (ECIS)*, Guimarães, Portugal, June 5–10, 2017. P. 2000-2016.
26. Borgida E., Sullivan J.L., Oxendine A., Jackson M.S., Riedel E., Gangl A. Civic culture meets the digital divide: The role of community electronic networks. *Journal of Social Issues*. 2002. Vol. 58. № 1. P. 125–141.
27. Bourdieu P. The forms of capital. *Handbook of theory and research for the sociology of education* / In J.G. Richardson (ed.). N.Y. : Greenwood, 1985. P. 241–258.
28. Bourdieu P. and Wacquant L.J.D. An Invitation to Reflexive Sociology. Chicago, IL : University of Chicago Press, 1992, p. 348.
29. Clark L.S. Challenges of social good in the world of Grand Theft Auto and Barbie: A case study of a community computer center for youth. *New Media & Society*. 2003. Vol. 5. № 1. P. 95-116.
30. Coleman J. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. Vol. 94. P. 95–120.
31. Dowling M. Mapping a future for digital connections: a study of the digital divide in San Diego County. 2001. URL: https://ia800208.us.archive.org/26/items/ERIC_ED463391/ERIC_ED463391.pdf
32. Ellison N.B., Steinfield C., Lampe C. The benefits of Facebook «friends»: Social capital and college students use of online social network sites. *Journal of computer-mediated communication*. 2007. Vol. 12. № 4. P. 1143–1168.
33. Field J. Social capital. London : Routledge, 2003. 176 p.
34. Friedkin N.E. Information flow through strong and weak ties in intraorganizational social networks. *Social networks*. 1982. Vol. 3. № 4. P. 273–285.
35. Fountain J.E. Social Capital: A Key Enabler of Innovation in Science and Technology. Research Programs, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 1997. 30 p.
36. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. Free Press, 1995. 480 p.
37. Granovetter M. The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*. 1983. Vol. 1. P. 201–233.
38. Hampton K.H. Living the wired life in the wired suburb: netville, glocalization and civil society. 2001. URL: https://www.researchgate.net/profile/Keith_Hampton2/publication/35725433_Living_the_wired_life_in_the_wired_suburb_microform_netville_glocalization_and_civil_society/links/565459ca08ae1ef929769558.pdf
39. Hampton K., Wellman B. Neighboring in Netville: How the Internet supports community and social capital in a wired suburb. *City & Community*. 2003. Vol. 2. № 4. P. 277–311.

40. Haythornthwaite C. Strong, weak, and latent ties and the impact of new media. *The information society*. 2002. Vol. 18. № 5. P. 385–401.
41. Kavanaugh A.L., Patterson S.J. The impact of community computer networks on social capital and community involvement. *American Behavioral Scientist*. 2001. Vol. 45. № 3. P. 496–509.
42. Kolenička J. Science and information technology In. 1998, Department of Informatics FPV UMB Banská Bystrica. 1998. P. 215–225.
43. Lam L.T., Peng Z.W., Mai J.C., Jing J. Factors associated with Internet addiction among adolescents. *Cyberpsychology & behavior*. 2009. Vol. 12. № 5. P. 551–555.
44. Lin N. Social capital: a theory of social structure and action. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 278 p.
45. Ling R., Yttri B., Anderson B., De Duchia D. Mobile communication and social capital in Europe. Mobile democracy: Essays on society, self, and politics. Vienna, Austria: Passagen Verlag, 2003. P. 405–419.
46. Loch K.D., Conger S. Evaluating ethical decision making and computer use. *Communications of the ACM*. 1996. Vol. 39. № 7. P. 74–83.
47. Markus M.L., Robey D. Information technology and organizational change: causal structure in theory and research. *Management science*. 1988. Vol. 34. № 5. P. 583–598.
48. Norris P. Does television erode social capital? A reply to Putnam. *PS: Political Science and Politics*. 1996. Vol. 29. № 3. P. 474–480.
49. Papakyriazis N.V., Boudourides M.A. Electronic Weak Ties in Network Organisations. 2001. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/7b03/2f006ff5dae3c66a1aa36614137479b49b4a.pdf?_ga=2.1515449.901014859.1596193221-1525981189.1586979185
50. Pénard T., Poussing N. Internet use and social capital: The strength of virtual ties. *Journal of Economic Issues*. 2010. Vol. 44. № 3. P. 569–595.
51. Pigg K.E., Crank L.D. Building community social capital: The potential and promise of information and communications technologies. *The Journal of Community Informatics*. 2004. Vol. 1. № 1. P. 58–73.
52. Putnam R.D. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. 1995. Vol. 6. № 1. P. 65–78.
53. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York : Simon and Schuster, 2000. 541 p.
54. Resnick P. Beyond Bowling Together: Sociotechnical Capital. *HCI in the New Millenium*. Boston MA : Addison-Wesley, 2001. P. 247–272.
55. Rogers E.M. Diffusion of innovations (5th ed.). New York : Free Press, 2003. 552 p.
56. Shim D.C., Eom T.H. Anticorruption effects of information communication and technology (ICT) and social capital. *International review of administrative sciences*. 2009. Vol. 75. № 1. P. 99–116.

57. Srivastava L. Mobile phones and the evolution of social behaviour. *Behaviour & information technology*. 2005. Vol. 24. № 2. P. 111–129.
58. Steinfeld C. Explaining the Underutilization of Business-to-Business E-Commerce in Geographically Defined Business Clusters: The Role of Social Capital. *Social Capital and Information Technology*. Cambridge : MIT Press, 2004. P. 209–229.
59. Stoffová V. Computer networks – new sources of information – new didactic In: Proceedings of the International Conference UNIFOS. 1998, Nitra.
60. The Role of ICT in Building Communities and Social Capital, 2005. URL: http://social-capital.net/docs/The_Role_of_ICT_in_Building_Communities_and_Social_Capital.pdf
61. Tóthová D. Who is concerned with information security. In. technologies, Nitra : Slovak University of Agriculture, 1998. P. 11–13.
62. Uslaner E.M. Social capital and the net. *Communications of the ACM*. 2000. Vol. 43. № 12. P. 60–64.
63. Valkenburg P.M., Peter J. Online communication and adolescent well-being: Testing the stimulation versus displacement hypothesis. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2007. № 12. P. 1169–1182.
64. Wellman B. Computer networks as social networks. *Science*. 2001. Vol. 293 (5537). P. 2031–2034.
65. Wellman B., Leighton B. Networks, Neighborhoods and Communities. *Urban Affairs Quarterly*. 1979. Vol. 14. P. 363–390.
66. Yang S., Lee H., Kurnia S. Social capital in information and communications technology research: Past, present, and future. *Communications of the Association for Information Systems*. 2009. Vol. 25. Article 23. P. 183–220.

Information about the author:

Yatsenko Mykola Anatoliyovych

Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor at the Department of Sociology
National University «Odesa Law Academy»
23, Fontanskaya Road, Odesa, 65009, Ukraine